

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ОСТРІВ ХОРТИЦЯ: МОДЕРНІ ВИТОКИ ВІДРОДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ СВЯТИНИ¹

Юрій ЗАВОРОДНІЙ

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті висловлюється думка про те, що Тарас Шевченко сприймав острів Хортицю як національну українську святиню.

Ключові слова: острів Хортиця, Тарас Шевченко, святиня, топос.

Стаття перша

Національна культура, як і етнос – багатовимірні феномени, які важко піддаються однозначному понятійному визначенню, а відтак і остаточному розумінню. Проте їхнє осмислення багато в чому формує не тільки специфіку різних гуманітарних дослідницьких підходів, а й впливає на саме етнокультурне буття. Важливу роль у формуванні національної культури й етносу відіграє і ставлення до оточуючого простору, до просторово-часового континууму. Як нам видається, серйозне наукове й філософське заглиблення у просторову етнокультурну тематику у широкому розумінні як ніколи актуальне, бо дає можливість не тільки краще прояснити самі поняття «національна культура» й «етнос», а й сприяти пошуку вкрай необхідних відповідей на сучасні виклики, які надзвичайно гостро постали перед українським народом.

Ми виходимо з уявлень, що довколишній простір являє собою складний, а головне – якісний вимір, який не дорівнює лише його грубому фізично унаочненому прояву. У будь-якому разі витоки смислів оточуючого нас простору ховаються у невідомому, в таємниці, трансцендентному, метафізичному, сакральному. І лише визнання цих витоків, а отже, побожне й відповідальне ставлення до простору, а не споживацьке й утилітарне, сприятиме гармонійному етнокультурному існуванню.

Насамперед, нас цікавитимуть українські святині, тобто ті просторові локуси, які змогли зосередити в окреслених межах значущі для української культури смисли й цінності. Відтак ми матимемо справу з такою дисципліною, як сакральна географія.

Історія України зберігає яскраві приклади усвідомлення максимальної значущості/святості/сакральності окремо взятих вітчизняних топосів. Про чи не найдавніший з них ми знаємо, завдячуючи «Історії» Геродота, який у четвертій книзі «Мельпомена» розповідає про скитоперську війну 514 р. до н. е. Скити, ухилившись від рішучої битви з персами, застосували тактику партизанської війни і випаленої землі. Заманені углиби скитської землі, загарбники незабаром відчували себе виснаженими і нездатними більше воювати за встановленими скитами правилами. Тоді головнокомандуючий перським військом цар Дарій I був змушений відправити до скитів посольство, щоб змусити їх вступити у вирішаль-

ну битву. «IV. 127. На цю пропозицію таку відповідь дав Ідантірс, цар скіфів: «О Персе!... Ми не маємо ні міст, ні оброблених полів і не боїмося, що хтось може їх захопити або знищити, і не квапимося вступити в бій із вами. Однак, якщо ви наполягаєте на тому, щоб це сталося якнайшвидше, гаразд, тоді, ось що: в нас є могили наших предків. Нумо, знайдіть їх і спробуйте завдати їм шкоди. Тоді ви побачите, чи будемо ми з вами воювати заради наших могил, чи ні!» [5, 209]. Під могилами розумілись скитські кургани, у тому числі й царські кургани. Останні, як вважається, знаходились у спеціальній місцевості – Геррах. Кургани ж являли собою складні ритуальні й культові комплекси [33]. А те, що і до сьогодні в степах і лісостепах України залишаються тисячі курганів, і не тільки скитських, вказує на постійну присутність окремої і важливої духовно-культурної складової на українських теренах.

Якщо звернути увагу на інші дохристиянські ритуальні й культові місця (передусім святилища) в Україні [26; 31], то її сакральний вимір підсилюється ще більше. У зв'язку з цим варто назвати ще одне писемне свідчення. Для нашого подальшого викладу воно буде надто важливим. Це твір візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного (908–959 рр.) «Про управління імперією», в якому він згадає одне з найбільших слов'янських святилищ, розташоване на о. Св. Григорія/Св. Георгія (о. Хортиця) [17, 48–49; 40, 173–174].

Новий якісний імпульс у формуванні сакрального виміру України припадає на період Давньої Русі (X – перша половина XIII ст.) і пов'язується з християнством. Поява багатьох визначних християнських церков, монастирів, реліквій і паломництва сприяє виникненню потужного духовного виміру в українському просторі, феномену Святої Русі, усвідомлення Києва другим Єрусалимом. Вже у тогочасних текстах ми зустрічаємо свідчення про самодостатність давньоруського топокосму у вимірі світової християнської сакральної географії [1, 156 (Слово 32)].

З поступовим входженням земель Давньої Русі до Польського королівства і Великого князівства Литовського, а згодом до Московського царства (пізніше – Російської імперії), для усвідомлення значущості українських святинь, власного топокосму приходять складні часи. В цілому вони характеризуються відчутною тенденцією до зменшення глибини історичної пам'яті й звуження власної етнокультурної репрезентації та ідентичності. До того ж на геополітичні чинники з

¹ Щиро дякую Дмитру Гордієнку, Надії Орловій, Юрію Фігурному та Олегу Ярошинському за надану допомогу і консультацію під час написання статті.

кінця XVIII ст. накладаються загальноєвропейські процеси секуляризації, поширюється атеїстичний світогляд. А з 1830-х років у Росії з'являється ще й зацікавлення позитивізмом. Відтак вимір сакральної географії України хоча і продовжує існувати, проте вже в умовах появи нових і загрозованих викликів.

Вшанування місцевої святині або ж участь у прощі до Києво-Печерської чи Почаївської лаври залишається необхідною складовою, але вже недостатньою. Аби, щонайменше, бути збереженими, святі місця й реліквії мають стати почутими, помисленими й усвідомленими у своїй сукупності інтелектуалами та набути необхідного статусу, визнання і публічності у світському суспільстві.

Одним із перших, хто привернув увагу до українських святинь, спробував осягнути їх як феномен та сприяв реактуалізації їхнього значення у новий час, був Тарас Шевченко. Проілюструємо сказане, звернувшись до особливостей зв'язку між Тарасом Шевченком і островом Хортиця на Дніпрі. При цьому пам'ятатимемо слушне зауваження О. Забужко про те, що «усяке пізнання Шевченка виявляється, ео ірсо, національним самопізнанням» [10, 34].

Острів Хортиця був і залишається одним із найзагадковіших феноменів української культури. Про це, зокрема, свідчать археологічні відкриття на острові останніх років [29]. Серйозне дослідження Хортиці, започатковане Я. Новицьким [21] і Д. Яворницьким [40–41], пізніше продовжене М. Киценком [15], було продовжене тільки після тривалої перерви, завдяки проголошенню незалежності України у 1991 р. Відкриття 1990-х – початку 2000-х років істотно змінили існуюче уявлення про Хортицю, яка починає розумітися не тільки як острів козацької слави або рідкісна природна пам'ятка, а і як давній острів-святинище, потужне сакральне місце [11]. Разом із тим Хортиця – одне з небагатьох географічних місць, а не населених пунктів України, степовій частині якого присвячено окремі писемні згадки, починаючи від вищезгаданого трактату візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного «Про управління імперією» та згадок у руських літописах XII–XIII ст. [22, 118; 40, 173]. Проте довгий час Хортиця як феномен культури перебувала в тіні, у зоні забуття, на периферії культури. Так було до 2-ої третини XIX ст. З тривалого періоду забуття острів Хортиця виринає у модерній культурі України і Російської імперії завдяки повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» (1835 р. – публікація першої редакції, 1842 р. – публікація другої редакції), де Микола Васильович не тільки вперше в літературі згадує Хортицю, а й чітко пов'язує її із запорозьким козацтвом: «Козаки сошли с коней своих, взошли на паром и чрез три часа плавания были уже у берегов острова Хортицы, где была тогда Сечь, так часто переменявшая свое жилище» [6, 61].

Ми не будемо зараз з'ясовувати, завдяки кому і чому М. Гоголь розмістив козацьку Січ саме на о. Хортиця. Це питання окремої розвідки [6, 702–726; 7, 711–716; 8, 47–49, 80–82, 622–626, 755–756; 3, 21–22; 28, 76]. Але звернемо увагу на той факт, що після Гоголя як у художній літературі, так і в масовій свідомості Хортиця буде неодмінно асоціюватися із запорозьким козацтвом, центром Запорозької Січі. Для науковців питання розташування Січі на острові ще й досі залишається відкритим, не кажучи вже про визнання Хортиці центром запорозького козацтва [9, 32, 35].

Не є виключенням, що, можливо, саме завдяки М. Гоголю Тарас Григорович Шевченко чітко

вводить Хортицю до української культури як один із значущих її феноменів. Про велику повагу й інтерес Т. Шевченка до творчості М. Гоголя добре відомо [19, 160–161]. Зокрема, Т. Шевченко у 1842 р. ілюстрував повість М. Гоголя «Тарас Бульба» [12, 87].

Як відомо, Хортиця знайшла відображення у трьох вимірах життя і творчості Кобзаря: поетичному, епістолярному і безпосередньому знайомстві. Розглянемо кожний із них. Але перед тим принагідно зауважимо, що тема «Тарас Шевченко й острів Хортиця» фактично ще не була предметом осмислення. Виняток становить хіба що невеличка книжка відомого запорозького поета і письменника П. Ребра «Т. Шевченку і Запоріжжю», яка містить цікаву спробу аналізу перебування поета на Хортиці [25].

Острів Хортиця в поезії Тараса Шевченка

Згадується Хортиця у чотирьох поетичних творах Т. Шевченка: поемах «Гайдамаки» (7 квітня 1841 р., Санкт-Петербург), «Гамалія» – двічі (жовтень – перша половина листопада 1842 р.) та віршах «Іржавець» (друга половина 1847 р., Орська кріпость) і «Не хочу я женитися» (друга половина 1848 р., Кос-Арал) [16, 1953; 36, 325]. Якщо перша й друга згадки про Хортицю з'являються у Петербурзі, до першої подорожі Шевченка в Україну навесні 1843 р., то третя й четверта – вже на засланні. Разом вони охоплюють близько семи з половиною років творчого життя Кобзаря. Про що ж ці рядки, в яких згадується Хортиця?

Слід сказати, що їх об'єднує тема Запорозької Січі, Запорожжя і козацтва: «Кобзар вшкварив, а козаки – // Аж Хортиця гнеться – // Метелиці та гопака // Гуртом оддирають» [39, 74 («Гайдамаки»)], «Чи спиш, чи чуєш, брате Луже? Хортице! сестро?» // Загула Хортиця з Лугом: «Чую! Чую!» [39, 190 («Гамалія»)], «Не втікали б із Хортиці // Славні небожата» [39, 398 («Іржавець»)], «З славним батьком запорозьким // Та з Великим Лугом // На Хортиці у матері // Буду добре жити, // У оксамиті ходити, // Меда-вина пити» [39, 490 («Не хочу я женитися»)].

Як бачимо, в усіх наведених згадках Т. Шевченко однозначно пов'язує Хортицю із запорозьким козацтвом, і навіть більше. Для нього Хортиця – це один із центральних осередків запорозької вольниці, тобто місцезнаходження Запорозької Січі у **широкому розумінні**: острів Хортиця разом із Великим Лугом («Гамалія» і «Не хочу я женитися») та у **вузькому розумінні**: Хортиця – це і є Запорозька Січ (насамперед, «Іржавець»). Сама ж Хортиця зображується ідеальним топосом, де життя, як це слід розуміти із загального історичного контексту, вільне від будь-яких суспільно-політичних й економічних утисків, а відтак – щасливе і безтурботне, про що свідчать рядки поетичних творів: «... а козаки – // Аж Хортиця гнеться – // Метелиці та гопака // Гуртом оддирають» («Гайдамаки»), «На Хортиці у матері // Буду добре жити, // У оксамиті ходити, // Меда-вина пити» («Не хочу я женитися»). Також окремо наголошується жіноче начало острова: «Хортице! сестро?» («Гамалія») і «На Хортиці у матері // Буду добре жити» («Не хочу я женитися»).

Якщо ж зіставити ранні згадки про Хортицю з пізнішими, то ми побачимо, що саме в останніх згадках («Іржавець» і «Не хочу я женитися») відбувається підсилення таких важливих характеристик острова, як ототожнення Хортиці із Запорозькою Січчю, ідеалізація життя на острові, наголос жіночого начала острова.

Важливим для нас є ще й той факт, що вірші «Іржавець» і «Не хочу я женитися» написані не стільки у засланні і після шести з половиною років від появи перших згадок, скільки після першої подорожі Тараса Шевченка в Україну.

Незважаючи на те, що поет залишив лише п'ять поетичних рядків, у яких згадується Хортиця, він був першим у художній літературі, хто не тільки неодноразово у своїй творчості звертався до острова, а й прозріливо назвав його сутнісні ознаки. Також він є першим і серед тих, хто не тільки оспівував Хортицю, а й спеціально її відвідав.

Тарас Шевченко на Хортиці

З існуючих докладних біографій Кобзаря та праці, присвяченої перебуванню Т. Шевченка на Запорозжжі, впливає, що він відвідав острів у липні – серпні 1843 р., під час своєї першої подорожі Україною [2, 50; 13, 124; 14, 104; 18, 48; 25, 20–21; 30, 56; 36, 325 (Хортиця)]. Це була омріяна й вистраждана мандрівка молодого Тараса на рідну Україну після багатьох років розлуки з нею. Зрозуміло, що від неї він очікував насправді дуже багато. На нього чекав безпосередній дотик із тим рідним, багатим в чому ідеалізованим (міфологізованим) топокосом, пророком якого він врешті-решт усвідомив себе на переломі 1845–1846 років [23]. Відтак Кобзар розраховував побачити не тільки/не стільки синхронні йому історичні реалії, як/скільки отримати духовне, енергетичне, емоційне підживлення від омріяного ідеалу, занурившись в його просторово-часовий континуум.

О. Прицак у концептуально важливій і захоплюючій праці «Тарас Шевченко – пророк» зауважує: «П'ять історичних місць в Україні особливо цікавили Шевченка, і він їх відвідував двічі, у 1843 та 1845 рр.: острів Хортиця, де колись була Запорозька Січ; Суботів і Чигирин, зв'язані з особою та ділами Богдана Хмельницького; Батурин – столиця гетьманів 17–18 ст., Межигірський Спас (біля Києва), де згідно з легендою, в яку вірив Шевченко, закінчив своє життя улюблений герой Тараса Фастівський полковник Семен Палій (помер 1710 р.), та Холодний Яр (урочище в лісі в Чигиринському повіті), із Мотрониним монастирем, де у 1768 р. збиралися гайдамаки» [23, 28–29]. У наведеній цитаті нас цікавлять два моменти: те, що Т. Шевченко відвідував Хортицю не один раз, а двічі, й те, що острів потрапив до п'ятірки «обраних» поетом українських топосів. Якщо факт другого відвідування Хортиці Шевченком, наведений О. Прицаком, викликає на сьогодні здивування, то з п'ятіркою «обраних» українських топосів можна погодитися. Відтак статус острова Хортиця для Тараса Шевченка – доволі високий, а отже, її відвідування було заздалегідь сплановане.

З переказів відомо, що Т. Шевченко зупинився в селі Вознесенівка (зараз територія м. Запоріжжя) у сім'ї Прокопа Булата, де прожив близько двох тижнів [4, 154; 27, 163]. За цей час він, користуючись послугами сина Прокопа Булата Романа, кілька разів на човні перепливав Дніпро, щоб дістатися острова. «За переказами Шевченко обійшов ВСЮ Хортицю по колу» [4, 154].

Безпосередня зустріч із давно омріяним островом не могла не бентежити Т. Шевченка. Але те, що він побачив на Хортиці, його надзвичайно неприємно вразило: ідеальний український топос був не тільки забутий і закінутий, а ще й відданий колоністам-менонітам². Це означало цілковиту протилежність усім його уявленням про острів. Мабуть, правий П. Ребро, пишучи: «Шановний читачу,

чи не задумувались ви над питанням: чому мовчав олівець художника Шевченка (адже не збереглося жодного малюнка, зробленого ним на Хортиці)? Мені здається, пояснення може бути лише одне: побачене й почуте на Запоріжжі вибило митця з робочого ритму, у нього, простіше кажучи, опустилися руки. Адже він мріяв про «Мальовничу Україну», а тут побачив... колонізований край» [25, 23]. Проте Шевченко не тільки не зробив жодного малюнка з побаченого на острові, а навіть не присвятив своєму перебуванню на Хортиці жодного поетичного рядка. Можна тільки здогадуватись, якого сильного психічного струсу зазнав поет. Але наші міркування спираються не лише на існуючі спогади, історичні факти, пов'язані з історією острова Хортиця, а й на свідчення самого Шевченка. Цього разу вони епістолярні.

Острів Хортиця у листуванні Тараса Шевченка

У листі до Я. Кухаренка (1800–1862)³, наказного отамана Чорноморського козачого війська, українського письменника й етнографа, генерал-майора, від 26 листопада 1844 р. Шевченко, будучи в Санкт-Петербурзі, згадує свою минулорічну подорож Україною, зокрема Хортицю: «Був я уторік на Україні – був у Межигірського спаса. І на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрувала нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися» [38, 34]. Рядки досить промовисті. З їхньої тональності добре відчутний відгомін глибоко закарбованих переживань поета.

Як бачимо, Т. Шевченко чітко пов'язує руйнування українського етнокультурного простору з пагаложенням Хортиці. Такі глибоко негативні зміни, як це впливає з рядків листа, відбулися внаслідок появи на острові домінуючого чужого начала, насамперед духовного, релігійного і культурного. Бо для будь-якої національної святині названі зміни мають розцінюватися виключно негативно, як ті загрози і небезпеки, що ведуть до знищення її актуального статусу. Очевидно, що саме святинію і виступала Хортиця для українського поета.

Можна також зробити припущення й про те, що втрата Україною свого ідеального або ж максимального статусу в очах Т. Шевченка відбулася, зокрема, внаслідок занепаду ідеального статусу Хортиці як однієї зі значущих українських святинь.

П. Ребро вважає, що подорож Шевченка на Запоріжжя – «одна з найважливіших сторінок у життєписі Великого Кобзаря. Чому одна з найважливіших? Тому що зустріч із запорозькою дійсністю, яка так контрастувала з мріями поета, глибоко вразила його, потрясла і мала виключне значення у формуванні революційно-демократичних поглядів Т. Шевченка. Не випадково І. Франко його поезію цього періоду вважає суціль політичною. Образно кажучи, Хортиця стала горнилом духовного меча українського Прометейя» [25, 21].

Острів Хортиця в поезії Тараса Шевченка (опосередковані згадування)

Відгомін зустрічі з Хортицею ми також зустрічаємо і в поезії Т. Шевченка, де мають місце вже опосередковані згадки (алюзії)⁴. Насамперед, мається на увазі вірш «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» (14 грудня 1845, В'юнища). Серед інших віршів містить і такі рядки: «І на

² Меноніти – одна з найстаріших протестантських церков, яка виникла з релігійного руху 1530–1540-их рр. у Нідерландах під впливом поміркованих анабаптистів після розгрому Мюнстерської комуні. Релігійний рух у Нідерландах очолив католицький священик Симоніс Менон (1496–1561). Від його імені і походить назва протестантського руху. Зазнаючи утисків у Нідерландах, меноніти переселились у Польщу. «З 1789 р. за наказом Катерини II від 7 вересня 1787 року про привілеї й пільги меноніти почали переселятися з Польщі до Росії. З самого початку вони оселилися на правому березі Дніпра в районі о. Хортиці» [<http://svitlo.by.ru/relig/m/menonizm.html>; <http://www.anti-avto.narod.ru/plain.html>]. Тема «Хортиця і меноніти» заслуговує окремого дослідження.

³ Про стосунки між Т. Шевченком і Я. Кухаренком див. [34].

⁴ Див. також [25, 23–24].

Січі мудрий німець // Картопельку садить, // А ви її купуєте, // Істе на здоров'я // Та славите Запорожжя, // А чиєю кров'ю, // Ота земля напоєна, // Що картопля родить, // Вам байдуже. Аби добра // Була для городу!» [39, 329–330].

Беручи до уваги розглянутий нами контекст згадування Хортиці у віршах Тараса Шевченка, а також факт безпосереднього знайомства з островом, бачимо, що з Хортицею ототожнюється як Запоріжжя, так і Запорізька Січ. А через те, що земля ця ще й «напоєна кров'ю», то формується у читача уявлення про неї як про значущу національну святиню. Але, на превеликий жаль, святиню зраджену і забуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамович Д. І.* Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – К.: Час, 1991. – 280 с.
2. *Анісов В., Середа Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Видання друге, доповнене. – К.: Дніпро, 1976. – 392 с.
3. *Бобкова В. С.* Гоголь і народна поетична творчість // Гоголь і українська література XIX ст.: Збірник статей. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1954. – С. 19–36.
4. *Вилинов Ю.* Острів в філиграні епохи і путей. Хортицький колаж. – Запоріжжя: Поліграф, 2003. – 206 с.
5. *Геродот.* Геродота турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами / Пер., передмова та прим. А. О. Білецького. – К.: Наукова думка, 1993. – 575 с.
6. *Гоголь Н. В.* Полное собрание сочинений. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1937. – Т. 2: Миргород. – [763 с.].
7. *Гоголь Н. В.* Полное собрание сочинений. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1938. – Т. 3: Повести. – 726 с.
8. *Гоголь Н. В.* Полное собрание сочинений. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1952. – Т. 9: Наброски. Конспекты. Планы. Записные книжки. – [683] с.
9. *Гурбик А. О., Щербак В. О.* Генеза та шляхи розвитку запорозького козацтва // Історія українського козацтва. Нариси: У 2 т. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 532–536.
10. *Забужко Оксана.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-е вид. – К.: Факт, 2007. – 148 с.
11. *Завгородній Ю. Ю., Остапенко М. А.* Сакральний вимір острова Хортиця (до постановки питання) // Культурологічні студії: Зб. наук. праць. – К.: Видавничий дім: «KM Academia», 1999. – Вип. 2. – С. 247–275.
12. *Кирилюк Є. П.* Гоголь і Шевченко // Гоголь і українська література XIX ст. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1954. – С. 85–99.
13. *Кирилюк Є. П.* Тарас Шевченко. Життя і творчість. – Видання друге, доповнене й перероблене. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1964. – 650 с.
14. *Кирилюк Є. П., Шаблювський Є. С., Шубравський В. Є.* Т. Г. Шевченко. Біографія. – К.: Наукова думка, 1964. – 635 с.
15. *Киценко М.* Хортиця в героїці і легендах. – Дніпропетровськ: Промінь, 1967. – 81 с.
16. Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка. Редакція й упорядкування *Олега Ільницького, Юрія Гавриша.* – N. Y.: Shevchenko Scientific Society, USA; Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2001. – Том третій. – VI + 1555-2502.
17. *Константин Багрянородный.* Об управлении импе-

- рией (Текст. Перевод. Комментарий). – М.: Наука, 1989. – 496 с.
18. *Косарик Д.* Життя і творчість Т. Шевченка. Літературна хроніка. – К.: Радянський письменник, 1955. – 389 с.
19. *Крутикова Н. Є.* Гоголь // Шевченківський словник: У 2 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1978. – Т. 1: А-Мол. – С. 160–161.
20. Менонити // <http://svitlo.by.ru/relig/m/menonizm.html> (перевірено 1.4.2008)
21. *Новицький Я.* Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, старожитності. – Запоріжжя: ПА «Тандем У», 1997. – 88 с.
22. Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии *Д. С. Лихачева.* – Изд. вт., испр. и доп. – СПб.: Наука, 1999. – 668 с.
23. *Пріцак О.* Шевченко – пророк. – К.: Б/в., 1993. – 39 с.
24. Протестантизм. Менонити // <http://www.anti-avto.narod.ru/plain.html> (перевірено 1.4.2008)
25. *Ребро П. Т.* Шевченко і Запоріжжя (До 135-річчя з дня смерті Великого Кобзаря). – Запоріжжя: Хортиця, 1996. – 67 с.
26. *Русанова И. П.* Истоки славянского язычества. Культурные сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н. э. – I тыс. н. э. – Черновцы: Прут, 2002. – 172 с., ил.
27. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпряниці / Упоряд. і авт. приміт. *В. А. Чабаненко.* – К.: Дніпро, 1990. – 261 с.
28. *Соколов Б. В.* Расшифрованный Гоголь. Вий. Тарас Бульба. Ревизор. Мертвые души. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 352 с.
29. *Тесленко Д. Л., Остапенко М. А.* Мегалітичне культурне спорудження доби бронзи на о. Хортиця // Проблеми археології Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 3–95.
30. *Ткаченко М. М.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – 328 с.
31. *Фадеева Т. М.* Крым в сакральном пространстве: история, символы, легенды. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2000. – 304 с.: ил.
32. *Фігурний Ю. С.* Хортиця // Україна – Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства, 2006. – С. 211–212.
33. *Чмихов М. О.* Курганні пам'ятки як явище давньої культури: Навчальний посібник. – К.: НМК ВО, 1993. – 144 с.
34. *Чумаченко В.* Поет і отаман. Про дружбу Т. Шевченка та Я. Кухаренка // Київська старовина. – К., 1993. – № 1. – С. 105–110.
35. *Шапалов Г. І.* Хортиця // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 514–515.
36. Шевченківський словник: У 2 т. – К.: Головна редакція УРЕ, 1978. – Т. 2: Мол-Я. – 410 с.
37. *Шевченко В. Ф., Васильєв М. С.* Шевченко // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С. 553–556.
38. *Шевченко Т. Г.* Повне зібрання творів: У 10 т. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – Т. 6: Замітки. Статті. Листи. Записи народної творчості. «Букварь». – 589 с.
39. *Шевченко Т. Г.* Кобзар. Повна збірка. – Харків: Видавничий дім «Школа», 2005. – 685 с.
40. *Эварницкий Д. И. (Яворницкий Д. И.)* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – К.: Веселка, 1995. – Ч. I, Ч. II. – 447 с.
41. *Яворницький Д. І.* Дніпрові пороги: географічно-історичний нарис. – Дніпропетровськ: Промінь, 1989. – 142 с.

Юрій Завгородній

Тарас Шевченко и остров Хортица: современные истоки возрождения древней святыни

Анотація. В статті висказується думка про те, що Тарас Шевченко сприймав острів Хортицю як національну українську святиню.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, острів Хортица, святиня, топос.

Yuriy Zavorodniy

Taras Shevchenko and the Island Khortytsya: Modern Sources of Revival of Ancient Sacred Place

Annotation. The author of the article draws a preliminary conclusion that Taras Shevchenko had perceived the Island Khortytsya as Ukrainian national sacred place.

Key words: Taras Shevchenko, the Island Khortytsya, sacred place, topos.